

22758
0 0

Авдулла Қодирий

Жиллар Бязими

Абдулла Қодирий

Жинлар базими

ТОШКЕНТ
ЧУЛПОН НАШРИТИ

Уз2
Қ 53

22758
D

1994 Узб. Респ. ДК
А 4167 110

Қодирий, Абдулла.

Жинлар базими: Ҳикоялар. — Т.: Чўлпон, 1994.— 16 б:

Азиз кичинтой китобхонлар! Мазкур тўпламда халқимизнинг асл фарзанди, ўзбек адабиётининг йирик насривиси Абдулла Қодирийнинг сиз, болаларга атаб ёзган ҳикояларидан бир жуфтнинг эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

Ҳадемай, ўсиб-улғайиб, ёзувчининг ўзбек романчилигига асос солган «Ўтган кунлар», «Меҳробдан қаён» каби йирик, бетакрор асарларини севиб мутолаа қиласиз. Мазкур ҳикоялар эса сизларга ана шу қувончли китобхонлик олдидан бир пиллапоя вазифасини ўтайди, деган умиддамиз.

Уз2

К 4803620201—54
350 (04)—94 6—94

ISBN 5-8250-0415-7

© А. Қодирий, 1994 й.

ЖИНЛАР БАЗИМИ¹

Отам бу ҳикоясини бошлаган вақтда менинг вужудимни қурқув ўраб олар эди-да, ичимдан: «Мени ҳам шундай жинларга йўлиқтирма»,— деб тангрига ёлбориб қўяр эдим.

Кеча холам бизнинг уйга меҳмон бўлиб келган эди. Кечаси ошдан кейин отам, ойим, холам учовлари чой ичишиб ўлтирар ва ўтгап-кетгандан сўзлашар эдилар. Сўз айланиб келиб яна ўша жинлар, парилар, девлар тўғрисида тўхтади. Отам бўлса ўзи кўрган «жинлар базими»ни сўзлашдан яна тийилолмади. Отамнинг бу ҳикояси, юқорида сўзлаганимча, менинг учун ортиқча ваҳимали бўлганидан дарров ўрнимга кириб, кўрпамга бурканиб ётиб олдим. Отам менга бир кулиб қаради-да, «жинлар базими»дан сўз очди: «Янги уйланган вақтларим эди. Тириклик билан овора бўлиб, боғнинг поясига ўз вақтида қаролмадим. Бир кун пайт тошиб боққа бордим, ток жуда ҳам ўсиб кетган, бардидан ҳатто икки қаричгача ўсиб чиққан эди. Шунинг учун ишқомларни шитоброқ тиккайтиришга тўғри келар эди. Боққа бора бошлаганимнинг тўртинчи кунни кечаси бир оз ёмғир ёғиб чиқди. Гўё ёмғирни кутиб турган тоқлар яна ҳам ўсиб кетдилар, шўралар барди устига энгашиб, ишқом устига олмаганим учун гўё мендан аразлагандек кўрунар эдилар. Мен нима бўлса ҳам поя ишини бугун битирмоқчи бўлдим. Эртага токни очмасам ҳам ўзим учун, ҳам ток учун жабр қилган бўларман, деб ўйладим.

Истакни озроқ олган эканман. Охирпешин вақтига истак тамом бўлиб қолди. Истак учун бозорга бораё деса бир ишқомгина ямоқ қолди, ундап кейин бозордан қайтиб чиққунча кеч ҳам бўлади. Нима қилиш керак? Узоқ ўйлаб турмай, тут, қайрағоч ва тол қаби дарахтлардан истак чиллидим. Чилпиган истакларни йигиштир-

¹ Бу ҳикоя 1921 йилда нашр этилган «Шарқ чечаги» номли болалар журналида биринчи марта босилган эди. Биз ҳикоянинг 1936 йилги нашридан фойдаландик.

ғунча ҳам бир чой қайнар вақт ўтди. Истақларни белбоғимга қистириб, ишкомга кирдим.

Қош қорайиб, қоронғи тушган пайтда аранг шоя ишидан қутулдим. Юз-қўлларимни ювиб, салла-чононимни кийганимда обдон қоронғи босган эди. Боғ ишлагани келган қўшнилардан ҳеч бириси қолмаган, ҳамма шаҳарга жўнаб кетган, кўчада чигирткаларнинг чириллаши, қурвақаларнинг қуруллашидан бошқа товуш йўқ эди.

Мен боғдан чиққанда хуфтан бўлмаса ҳам шунга лқинлашиб қолган эди. Қоронғида туртиниб-суртиниб йўлга тушдим».

Отам холамга хитобан деди:

«Сиз биласиз, бизнинг боғнинг тевараги қуюқ дарахтлиқ майдонлар билан ўралган. Катта кўчага тезроқ чиқиб олиш учун мен шу майдонлардан юрдим. Майдон ниҳоятда қоронғи ва ваҳимали эди. Лекин мен қоронғида бепарво борар эдим, ёлғиз қоронғида туртуниб қийналар эдим. Катта кўчага чиқиб олмоғим учун орада биттагина Ҳамдам хумдончининг чакалагини қолди».

Отам ҳикоясини шу ерга келтириб тақагач, мен кўрпамга яхшироқ бурканиб олдим.

Отам сўзида давом этди:

«Бир-икки қадам Ҳамдам хумдончининг майдонига томон юрдим... Йироқдан келган ёруғликни сезиб, теварагимга қарадим-да, ҳайрон бўлиб қолдим... Қаршимдаги майдондан ўткур нур шарпаси тушар эди. Бугина эмас, кишиларнинг чағир-чугур сўзлашиб, кулушлари, гижданг-гижданг билан чилдирма, ора-чора дутор, тавбур, гижжак каби созларнинг заиф, аммо юракни қитиқлай турган товушлари эшитилар эди.

Мен тонг қотиб бир неча вақт туриб қолдим. Дарҳақиқат, бойқушлар уяси бўлган бир вайронада бундай воқеанинг юз бериши кишини албатта ҳайрон қилар эди. Ҳолбуки, мен шу кун эрталаб ҳам бу майдондан ўтган эдим. Бу ерда бирор зиёфат бўлатурган бўлса, эрта билан унинг бир асари кўринар эди. Ёш-яланглар кундуз кунини ҳаракат қилганларда, хара-кўчалар, деб фикримдан ўтказдим.

Мен базм бўлаётган майдон орқали ўтмоқчи бўлиб, девор наҳрасидан ошиб тушдим... Уҳ-ҳў-ў-ў, майдон ичи кундузгидек ёруғ, дарахт шохларига чироқлар осилган, ерларга янак гиламлар ёзилган. Бир чеккага катта оқ самоворлар қўйилган, бир тарафда катта қозонлар қурилган, жаз-биз давом этар эди. Майдоннинг ўрта ерида юз чоғлиқ ёш-қари кишилар қуршалиб ўлтириб, дутор, тав-

бур, чилдирма, ногоралар чалиб базим қилар эдилар.

Шу чоқда бир киши олдимга югурди ва базимдагиларга қичқириб:

— Мапа, Ўсар акам ҳам келди! — деди.

Базимдагиларнинг ҳаммалари ҳам менга қарадилар.

— Келинг, келинг, Ўсар ака, пойдан қутулдингизми?
— дейишдилар.

Уша онда уларга нима деб жавоб бергавимни ҳозир аслаёлмайман, чунки жуда ҳам гарангсиган эдим.

Улар мени ўз пхтпёримга қўймай, судраб, тортиб тўр-га чиқардилар. Одатда мажлисга кириб ўлтиргандан кейин фотиҳа ўқилар эди. Бироқ уларнинг ҳар турли савол ва муомалалари билан овора бўлиб, фотиҳа ўқиш ҳам ёдимдан чиққан. Бир оз эсимни йигиб олгандап кейин мажлисдагиларни кўздан кечириб чиқдим. Кўпларини қайси жойдадир кўргандек бўламан... Авиқлаб қарасам, умримда кўрмаган-танимаган ёт кишиларга ўхшайдилар. Фақат уларнинг мен билан худди танишларча муомала қилишлари, отимни атаб чақиришлари, қилган ишларимни сўраб, ҳатто бояги истак чиллиб юрганымни билишлари мени жуда ҳам ажабга қолдирган эди.

Орадан кимдир, билмадим, голибо мажлиснинг бошлиги бўлса керак:

— Ўсар акамга дастурхон ёзилсин! — деди.

Тўрда ўтирганлардан яна бириси унга қарши чиқди:

— Илгари бир базим қилиб олайлик, сўнгра дастурхонга ҳаммамиз барабар қараймиз! — деди ва менга юзини ўгириб:

— Сиз ҳам базимни соғиниб қолгандирсиз. Илгари базим қилайлик-а? — деб сўради.

Менинг қорним оч бўлса ҳам, меҳмонлигим важҳидан унинг фикрига қўшилишдан бошқа чорам йўқ эди.

Созандалар созларини тўғрилай бошладилар. Созлардан танбур, дутор, гижжак, рубоб, чапг, най ва даф кабилар менга таниш бўлсалар ҳам, яна мен кўрмаган ва билмаган бир қанча созлар ҳам бор эди. Созлар созландилар, бир хил босиқ-огир машқ чалина бошлади.

Машқ сеҳрлик эди... Мен ерга сингиб кетарлик даражада эзилмоққа, асирлавоққа, ичмдан бир тўлқин келиб ўзимни қаерга ураримни билмай эвтикмакка бошладим. Созандалар ҳамон ҳалиги босиқ машқни секин-секин авжга чиқариб бордилар... Ахир чидаб туролмадим, пиқ-пиқ йиғлай бошладим. Нега ва нима учун йиғлар эдим, буни ўзим ҳам билмайман. Узоқ йиғладим. Ниҳоят машқ битди. Битди, лекин мени ҳам ўзи билан бирга битирди.

Икки тегирмон тоши орасида янчилган кишидек мажруҳ эдим. Қимир этгали мажолим йўқ эди. Кўзимни очдим. Мажлисдагиларни барчаси ҳам гўё бир кўздан менинг ҳолимга кулиб қараб турар эдилар. Мен ўз ҳолимдан уялиб ерга боқдим.

Созлар яна иккинчи машқни чалиш учун тайёрланар эдилар. Лекин мен ҳалигидек машқни эшитишдан безор бўлган эдим. Юрагим гул-гул уриб қолди. Боягидек машқни яна биричи тингласам, эҳтимол ажалимдан бурун ўлар, ер билан яксон бўлар эдим.

Иккинчи машқ бошланди. Машқ бошланиши билан бутун вужудимга ҳаёт суви югурди. Ўзимда аллақандай бир лаззат ҳис қилдим. Машқ гоётада шодликли эди. Бу машққа не деб исм беришни билмайман.

Шу вақт ўртага ўн беш-ўн олти ёшлик бир қиз келиб кирди. Унинг сочлари жингила-жингила, юз ва кўзлари дўндук, устида яшил бахмалдан бурма қилиб тикилган чиройли делвагай кийими бор эди. Бир неча қадам чалишиб ўртада юрган эди, оёғидаги қўнғироқлари жингираб кетди. Қиз машқ билан барабар ўйнай бошлади.

Машқ давом этар, гўё нафис соз товушининг ели ўйинчи қизни ғайри ихтиёрий бир ҳаракатга келтирарди. Дунёга бир шодлик, бир руҳ ёғади, гўёки ўликлар тириларлар, ерлар силкинарлар, тоғ-тошлар қуларлар, юлдузлар учарлар, дарахт шохлари титрагандек бўларлар.

Ахир шодликларим юрагимга сиғмади. Ўз эрким билан эмас, аллақандай бир куч ўтирган жойимдан турғузиб юборди. Қизнинг ёнига кириб мен ҳам ўйнаб кетдим».

Ойим билан холам ўзларини тутолмай кулиб юбордилар. Менинг бўлса кўз ўнгимга дадамнинг ўйнагандаги аҳволи келиб тўхтагандек бўлди.

Дадам давом этди:

«Шундай, мен ўйнай бошладим. Инма бўлса ҳам қиз билан бирдек ўйнамоққа тиришаман. Қиз мен билан бир оз ўйнаб тургандан кейин ўртадан чиқиб бир четга кетди. Лекин мен ўйинни тўхтатмадим, тўхтатиш хотиримга ҳам келмаган эди. Кишилар қарс уриб турадилар ва мени масхаралагандек қийқириб, оғиз-бурунларини қийшайтирадилар, лекин мен уларга парво қилмай, ўйинни давом эттираман...

Бир вақт алланарсага туртиниб ерга пиқилдим. Ўзимни ўнглаб олиб яна ўйинга ҳаракат қилган эдим, тагин муккамча йиқилдим.

Бир қанча вақтдан сўнг ўнгланиб, ўрнимдан турдим ва кўзимни очиб теварагимга қарадим...

Орада на кишилар, на созлар ва на бошқалар — ҳеч ким, ҳеч гап йўқ! Қоп-қоронги майдон, бир ариқ ичида турибман...»

* * *

Мен отамнинг бу кўрган ҳодисасини муаллим афандига сўзлаган эдим, кулди:

— Ваҳима, хаёлот! — деди.

— Чиндан ҳам ваҳимми, ваҳим бўлса кишида қандай воқеа бўлади? — деб сўраган эдим, афандим:

— Келаси жума болалар ўртасида бу тўғрида маълумот бераман, сен ҳам шу мажлисда ҳозир бўлсанг, ваҳимнинг қандай воқе бўлишини билиб оласан! — деди.

Мен албатта жума кuni мактабга бориб, афандимиздан ваҳимнинг кишида пайдо бўлишини эшитаман. Вақтингиз бўлса жума кuni сиз ҳам бордингиз.

УЛОҚДА¹

I

Кеча дадамдан сўраб қўйганим учун буқуп акам ҳам «керак эмас, борма!» деган жекиришини қилмади. Чойни наридан-бери ичиб, отхонага югурдим.

Дадам билан ойим:

— Оёғинг олти, қўлинг етти бўлиб қолдиёв! — деб қулишиб қолдилар.

Қашлогиччи олдим-да, қора қашқамни яланғочлаб, у ёқ-бу ёғини қашлаб чиқдим. Жонивор типир-типир қилади, бош чайқайди, ер тепинади, дум силкитади... Шунинг билан меннинг кўнглимга: «Худо хоҳласа келаси йилга бирор улоқлар чонайки, ҳамма мени: «Турғун чавандоз» деб атасин», деган орзулар тушади.

Улуғ ҳайитдаги ҳайитликка олдирган мўғор эгарча билан галатича қилиб тойчамни эгарладим. Тоғамга ялиниб-ялноғланиб олдирган ўрус юганини артиб-суртиб солдим-да, ўзим четроқдан туриб кам-кўстивни кузатдим:

— Қуюшқони ҳам ўрнида, эгар ҳам яхши кўнган, қоринбоғи ҳам жипс, югани ҳам тўраларшиқидек! Лекин умулдиригининг² йўқлиги бир оз кўнглимни ғаш қилди.

¹ Бу ҳикоя 1915 йилда ёзилган эди. Болалик даврининг ёдгори бўлгани учун ортиқча ўзгаришлар киритмадим. (А. Қ.)

² Умулдириқ — эгарнинг сурилшига йўл қўймайдиган, отнинг кўкрагидан ўтказиладиган абзали.

Анчагина ўйлаб турганимдан кейин, акамнинг юган асраб қўйган қайиши эсимга тушиб, секингина ертўладан ҳалиги қайишни олиб чиқиб, умулдириқ ясадим.

Энди тойчам жуда ҳам гижиглаб, худда тўраларникидек бўлиб кетди. У ёқ-бу ёғини супургандан кейин устутта қантариб қўйдим. Энди қолди: оқ жужунча камзулимни, ўрисча шимни, амиркон этикни, бахмал тўнни кийиш... Ана шундан кейин отга мписак чин тўрача бўлампиз-да!

Ойимнинг бир қизиқ одати бор: ҳар қачон янгироқ кийим киймакчи бўлсам, кўзини ола-кула қилиб: «Қақшагир, кир қиласан, тўй-пўйга борганда киярсан!» — деб қаргай бошлайди. Озгина «шайтон йигиси» қилмағунигча иш ўнганмайди. Бу гал ҳам ўшандоқ йигидан қилиб олганимдан кейин, кийимларимни кийиб, шоҳи қийиқчамни белимга боглаб олдим. Ойимга билдирмасдан секингина уйга кириб, дадамнинг кумуш чопқон қамчисини ичимга тикиб, ташқарига чиқдим.

Хизматчи гўшт келтириб турган экан. Отхонадаги қора қашқани кўчага чиқариб туришга буюриб, гўштни ойимга киргизиб бердим-да, ташқарига қараб чопдим.

Ойим орқамдан:

— Кийимларингни кир қилма, тойингни қаттиқ чоптирма, улоқчилар орасига кириб, бирор ҳодисага йўлиқма, ўртоқларнинг билан бир четдан туриб томоша қил! — деб жавраб қолди.

Хизматчидан отни олиб мивдим. Тўнимнинг этакларини йиғиштириб, қашқачамнинг човига бир-икки қамчи берган эдим, жонивор шаталоқ отиб кетди. Хизматчининг «Ҳа, баракалла! Чавандоз!» деган товушини эшитиб, қаттиқроқ қамчилаб эдим, жонивор қашқачам кўтариб кетаёзди.

II

Чуқур арқдан тойимни сугориб чиқаётганимда бир тўда улоқчи-чавандозлар учраб қолдилар. Уларнинг баъзиси акамнинг ўртоқлари эдилар, мен билан сўрашдилар. Улардан бири акамнинг қаердалганини сўраган эди, мен эрталаб улоққа кетганимни айтдим.

— Бизнинг Маҳкамбой улоққа жуда ҳам ишқибоз-да! — деди ҳалиги.

— Йўл бўлсин, бойвачча? — деб сўради мендан яна бири. Мен уялликчаирадим:

— Улоққа! — дедим.

— Баракалла, чавандоз! Баракалла, Тургун чавандоз! — дейишди улар. Айниқса, мени «чавандоз» деб аташлари жуда ҳам кайфимни келтириб, ичимдан: «Отанга раҳмат», деб қўйдим.

Биз бир дуркум отлиқ борамиз. Жонивор тойчам бошқа отлардан қолишмайди ва гоҳо уларнинг отларидан ўлиб ҳам кетади. Тойчам ўтақолса: «Отингиз жуда ҳам йўрга экан-да, бойвачча», — деб менга ичинг отишадилар.

Ҳар ким ҳар нарсадан баҳс қилади, орада менга ҳам сўз қотиб қўядилар. Мен уяламап. Сўз уришиб, яна Маҳкам акам устида тўхтади:

— Шу чоққача кўп улоқчи кўрдим, лекин Маҳкамдек улоққа серзавқини кўрмадим! — деди биттасп.

— Маҳкам бойваччанинг ота-бобоси улоқчи бўлиб келган-да! — деди Собир тегирмончининг ўғли.

— Ахир, ўн икки яшар укасини кўрмайсизми, шу ёшдан улоқ чопмоқчи!

Бу сўздан менинг аъзойи баданим жимирлашиб кетди ва оз қолдики кулиб юборсам.

— Дадам Маҳкамнинг бобосининг улоқ чопшини гашираберса, киши ҳайрон қолади, — деди яна бир мўйловчи шопдек йигит, — юз, икки юз чавандоз ичидан ёппалғиз улоқни ажратиб чиқар экан-да!

— У вақтнинг одамни улоқнинг пири десанг-чи! — деди Собир тегирмончининг ўғли.

— Отинг яхши ва билагингда куч сероб бўлса, сен ҳам улоқнинг пири бўла оласан! — деди яна бири.

Мен бобомнинг мақтовини эшитиб, кеккайиб бормоқдаман... Шу пайтда орқамиздан от шаталоги эшитилиб, қайрилиб қараган эдик, олдига бир ола эчкини ўнгарган, кўкраги очиқ, яқтакчан, самаи отлиқ бир йигитни кўрдик. У бизга етиб тўхтади ва ҳамма билан от устидан туриб сўрашди.

— Бу ҳафта ёрдамлашасиз-да, карвон! — деди кулим-спраб Тўгон ака...

— Ҳа, бўлмасам-чи, сиздек огайниларга кўмаклашмасам бўладимиз?! — деди ҳалиги йигит ва тўзумспзланди: — Қани, илдамроқ юрянглар!

Йигит билан биргалашиб кетдик. Бир оз боргач, бизнинг отимизнинг оёғи билан чавандоз йигитнинг сабри тугади шекилли, отига бирдан шартиллатиб қамчи берди ва қушдек учиб кетди. Биз фақат унинг: «Мен тезроқ бора!» — деган сўзини эшитиб қолдик.

Энди сўз ҳалиги чавандознинг оти тўғрисида бошланди.

— Валадининг оти жуда ҳам чоққир-да,— деди Тўгон ака,— улоқчи бўлганингни яраша шундақанги отинг бўлса!

— Худди бодирафрафдек¹ учадн. — деди мўйлови шопдек йиғит.

Шу вақт шима учундир, ҳамма бирдан шарақлаб кулиб юборди. Кулги сабабига тушунмасам-да, мен ҳам уларга қўшилиб кулишдим.

— Бодирафрафми, бодисарсар?— деб сўради ундан амаким.

Биз, акамга «Дўмбуровот» гузариди учрадик. Акамлар самоворчига палов дамлаб қўйиш учун ўзаро пул йиғиб беришгандан кейин, биз яна йўлга тушдик.

Даланинг кўчаси қишдан бошқа вақтда сув кўрмагани учун икки газ келатурган билқ-билқ гушпон тунроқ, йиғирма-ўттиз улоқчилар бирданига йўл босиб, қайси отини чоштириб, қайси лўкплатиб боради.

Кўчани тўзон қоплаган, киши кишини танимаслик ҳолга келган. Мен бўлсам уйга қайтиб борганимда: «Кийимларингни пес қилибсан!» деб ойнининг қарғишидан қўрқиб бораман.

Талайгина йўл босгандан кейин улоқ чошилтурган жойга етдик. Ўзи тўрт тарафи кўз плгамайтурган даражада катта ва сайхон бир ер экан. Бу жойга жуда кўп халқ йиғилган, бундаги улоқчи отлиқлар билан томошачи яёвларнинг ҳад-ҳисоби йўқ.

Катта садақайрагочнинг тагида иккита бордондек самоворга ўтин қалаб қайнатадилар. Ундан нарироқда бир-икки киши уч-тўрт қоп бодрингни бир-бирисига тираб қўйиб: «Мирза қирон бодринг! Касур-кусур бодринг!» деб мақташадилар.

Акамлар саданинг остига — самоворчининг палосига отдан қўндилар. Қун қизигида туриш қийин бўлгани учун мен ҳам тойчам билан садақайрагочнинг бир бағрига бориб турдим. Теварақдаги кишилар бир менга ва бир тойчамга қарайдилар. Мен уялиб тойчамнинг ёлини тарайман. Теварагимдаги кишилар орасида вағир-вуғур гап, тўзумсизланиб улоқнинг бошланишини кутадилар. Бириси: «Буқун улоқ қизимайди»,— деса, иккинчиси: «Бекор айтибсан, буқун улоқ жуда ҳам қизийди, чунки Салим билан Мурод чавандозлар келар эмиш»,— дейди. Яна би-

¹ Шамолдек демоқчи.

ри, «Ҳа, ҳа! Агар Салим келса, улоқ жуда ҳам қизир экан!»—деса, аллақим: «Салимнинг оти қозоқи от, қамчи кўтармайди, ҳаёт деса бас!»— дейди. Тагин биров: «Улар уч киши эди, икки йилдан берли бири кўрирмай қолди, аяа ўшанисига чавандоз боласи бас келолмас эди!»—деса, яна аллақим: «Ўлма, ўлма! Мен ҳам шуни кўпдан бери кўрмайман, гирдигумдан келган, ердан бичиб олган-дек йигит-а?». «Балли, балли! Отанга раҳмат, худда ўша йигит, қанча сўроғласам ҳам ҳеч кимдан дарагини билолмадим!»

Шу йигитнинг устида анчагина жанжал бўлиб қолди, бири: «Ўлиб кетган», деса — иккинчиси: «Тирик!» — деб қичқиради. Уларга яна бириси қарши туриб: «От босқан, докторхонада ўлган!» — дейди, сўфироқ бир одам: «Бировга ёмон нафас қилманглар!» — деган эди, аллақайси киши: «Улса ўлгандир, бунга нима жанжал!» — деб қўйди, тагин биров: «Бекор ҳам ўлдирибмиз-да!» — деб кулди. Яна: «Сираси-сираси!» Тагин шовқини-сурон, яна: «Ҳа-ҳа!» Тагин: «Йўқ, йўқ»...

Бир кишининг: «Ана улоқ келди» деб юбориши билан ҳамма тин-тинч бўлиб, улоққа қараб қолди. Яна бир оздан кейин: «Улоғи ёш экан! Яхши чавандозга учурвоқ ҳам бўлмайди!», «Шуниси тузук, шуниси!» — деган жанжал бошлаган ҳам эди, майдонга икки чавандознинг от ўйнатиб кириши ҳамманинг товушини ўчириб қўйди ва секин-секин «Салим чавандоз!», «Мурод чавандоз!» деган шивирлашишлар эшитилиб қолди.

— Қораси Салими, чўтири-чи?

— Салимнинг билаги кучликка ўхшайди!

Чавандозларнинг бириси кўк човкар ва иккинчиси ола отга минган баҳайбат чанан йигитлар эдилар. Булар келгандан кейин халқ чидамсизланиб қолди:

— Ана энди чин улоқ кўрасан! — дейишадилар.

— Бу кун қиёмат улоғи бўлар экан! — деб бошларини чайқатиб қўядилар.

— Муроднинг отини кўр, худда қаноти борга ўхшайди.

— Кўк човкарни айтасанми, тўруқними?

— Ҳар иккаласига от етмайди, иккови ҳам яхши зот!

— Қулоғи чимирилган от чопқир бўлади!

— Қулоқда гап йўқ, гап зотда!

— Йўқ, йўқ! Серкишиовда, ўзим синаб кўрдим!

— Қора от чопқир бўлади, деганлар, қораси яхши, қораси!

— Дадам раҳматлик от олганда туёғига диққат қилар эди, гап туёқда.

Баҳслашадилар, ҳар ким ўз ёнидаги билан талашда. Мен ҳам шу тўғрида ўйлаб, уларнинг айтган нишонларини қора қашқамдан қидириб топсам, суюниб, топмасам, куюниб тураман.

Маҳалламиздаги ўртоқларимдан Нурхон, Ҳайдар соқов, Шокир мишиқилар ҳам отларини лўкилллатишиб келиб қолдилар. Биз тўртовимиз отларимизни қатор қўйиб, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб турдик. Нурхон дадасидан ола йўргани сўраганда қилган баҳонасини айтиб кулади. Ҳайдар соқов саман отининг йўлда Шокир мишиқивининг байталига қараб кишнаганини айтиб, Шокирни масхара қилади. Кулишамиз. Шокир бўлса, бурнини торта-торта: «Уялиб кетдим, буидан сўғуп бия минмайман», — деб қизариб-бўзарди. Отимнинг умулдиригига уларнинг ҳаваслари келиб, баҳосини сўрашадилар, мен: «Ўн беш танга», — деб, кумуш қамчинин ҳам кўрсинлар учун ўйнагансимон эгарнинг қошига «тақ-тақ» уриб қўяман. Улар: «Ўанп, қани, кумушми?» — деб қамчинини қўлимдан олиб кўрадилар. Мен секингина бошимни қимирлатиб, ўзимда алланима сезинаман. Уларнинг отларига, ўзимшиқига, кийимларига, кийимимга қараб, ўзимни улардан аллақанча юқорида кўраман. Ҳайдар соқов тутила-тутила... «Келинлар, бир чоптирайлик», — деди. Нурхон кўнмаса ҳам юганидан тортиб олиб кетишди. Уларнинг орқасидан Шокир ҳам байталини югуртирди. Чидаб туриб бўлмас экан, улар орқасидан тойчамга бир қамчи бериб юборган эдим, жонивор икки ямлаб бир ютиб, ўн одимда уларни йўлда қолдириб кетди. Анчагина узоқлашганимдан сўнг орқамдағиларга қараган эдим, ҳамманнинг кўзидан мен эканман. Яна қаттиғроқ ҳайдадим. Қирининг бир чеккасига бориб отимни тўхтатдим, талай вақтдан кейин улар отларини лўкилллатишиб, ёнимга едилар. Бу ерда отларимизнинг чопқирлиги тўғрисида сўзлашдик. Нурхон отининг чопмаслигига акасининг иссиқ ҳолда сув берганлигини сабаб қилиб кўрсатади. Ҳайдар соқов бўлса, Эсон кўкнорининг ўғлини сўка-сўка:

— Бозорга ун учун бораётганимда бехос том бошидан гувала ташлаб юборди. Шундан бери қамчи билан юз минг урсанг ҳам жонивор қулоғини чимириб, ҳуркиб тура беради! — дейди.

Менинг қашқачам тўғрисида Ҳайдар айтади: «Сенинг, — дейди, — отингга ҳеч от боласи етмайди!» — дейди. Нурхон айтади: «Отдан сенинг бахтинг бор экан, лекин, — дейди, — ем-хашакни ўзинг бер, хизматкорга ишонсанг,

отингни бузиб қўяди, ўртоқ, мен сенга бир айтиб қўйдим», — деди.

Шу ерда узоққина сўзлашиб тургандан кейин яна отни кейинга қараб қўйдик. Тагин улардап ўзиб кетдим. Халққа яқинлашганимдан кейин «мени ҳам таниб қўйсинлар» деб қашқачамни уст-устига қамчилашим борми, шамол-да, шамол... энди халқ бир ўзимга ва бир қора қашқамга тикила бошлади. Мен бўлсам, «мени энди танийсизлар!» деб тойимнинг ёлғини қамчи сопи билан тараб тура бердим.

III

Томошачилар орасидап яна ола-говур қўпти: «Ана улоқнинг солиғини йиғайтибдилар!», «Улоқ ҳозир бошлади!», «Мурод чавандоз ҳам турди!», «Салим қалноғини кийди!», «Рўзи қассоб улоқни бўғизламоқчи, ничоғини қайрайти!», «Бойваччалар ҳам қўзғалишдилар!», «Салим чопонини ечмоқчига ўхшайди!», «Ҳай баракалла, шов-возлар!»

Ўртоқларим билан мен ҳам улоқнинг тезроқ бошлангани кутмоқдамиз. Чавандозларнинг қайсиси тўғини ечмоқда, баъзиси отининг айғини тортмоқда ва қайси бировлар улоқнинг солиғини бермоқда эдилар. Акам ҳам шох салласи билан беқасам тўғини менга бериб, ўзи ўртага от ўйнатиб кетди.

Улоқчилар бирин-сирин ўртага жум бўла бошлаган бўлсалар ҳам, ҳануз улоқ ўртага кирмаган эди. Ҳамма томошачилар сабрсизланиб, «Шу тобгача туя бўғизласа ҳам бўлар эди, улоғи яхлаб қолдимиз?» дейишадилар.

Орадан талай вақт ўтгандан кейин, бўғизланган улоғини олдига ўнгариб Ориф саркор ва унинг орқасидан бояги машҳур чавандозлар қалпоқни чаккага қия қўйиб, эгарга қийшиқ ўлтириб, ўртага кирдилар. Томошачилар улоқни кўрганлари он: «Хоҳ, жоншвор, бормисан!» дейишдилар.

Орадан аллақим: «Улоқнинг қони яхши ювилдими?» — деб сўраган эди. Ориф саркор:

— Хотиржам! — деди ва улоқни шалқ этиб ташлади, сўнгра халққа яқинроқ келиб: — Оғайнилар! Бола-чақаларни четга чиқаринглар, от оёғида қолғилиқ бўлмасин, ўзларинг ҳам эҳтиётроқ жойда туринглар, ҳайвон билан бўлган иш қийин! — деб вағз айтди.

Ориф саркор халқдан фотиҳа олиб, отини югуртириб, тўдага кетди. Томошачилар тўдадаги ўз яқинларига: «Бу кун гайратларингни кўрамиз-да!» — деб бақиршдилар.

Улоқ бошланди...

Бириси олади, иккинчиси тортади. Иккинчисининг ёнига учинчиси ва тўртинчиси қўшилди, бирдан саккиз томонга тортқилашадилар, орага четдаги улоқчилар ҳам сиқилишиб кириб, яна улоқни буйдалашдилар. Жуда қизиқ.. ҳар ким улоқни ўз тақимига босиш ҳаракатида, лекин улоқнинг думидан, оёғидан, ёлидан тортувчилар жуда ҳам кўйи. Тўдадан олиб чиқиш жуда қийин. Баъзан улоқни тўдадан олиб чиқувчи ҳам кўришиб қолади, бироқ унинг кетидан улоқчилар чуғурчуқдек ёприлишиб, ўн-ўн беш қадамда тутиб оладилар. Яна тортини бошланади.

Бу ёқдаги томошачилар: «Тақимга бос, тақимга!», «Отнинг бошини қўй, човига қамчини шигаб бер!», «Бўш келма, маҳкам тут!», «Юганни бўшат, қамчинингни тишлаб ол, ёнингга алақисма!», «Олдинг, олдинг», «Берма, чапга бурил, чапга!», «Тут, қўйма!», «Вой тўймагур, бериб юбордингга, ўз кўнглингда сен ҳам улоқчисан-да!», «Отнинг ҳаром қотсин, отми, эшакми — бу ҳаром ўлгурилинг?»... деб ҳар хил товушда бақиршадилар. Улоқ ерга тушиб кетиб қолса, томошабинлардан баъзисин югуриб бориб ердан улоқни азод кўтариб олади, укасини, ошнасини — ишқилиб бирорта яқин кишинга тутқизмоқчи бўлади. Лекин бошқа чавандозлар улоқни ундан олмоқчи бўлиб устига дув йиғиладилар, у бермасликка тиришади, бошқалар ўртага санжоб қилиб сиқадилар. Бечора анчадан кейин оқсоқланиб ёки қўлини силаб ўртадан аранг чиқиб келади. Чеккап азобини сўзлай-сўзлай бир четга кетади.

Отаси боласини, акаси укасини танимайди, чап-тўзон, терланган, ишилган, ҳар ким улоқни тақимга босиб қайгусида. Бош ёрилиб, кўз чиққан билан, отдан йиқилиб қўли синган билан парвоини фалак... Ишқилиб, улоқни тақимга босса бўлди... Тақимга босиб ўзи жуда ҳам нашъалик-да!

Лекин тақимга босиш ҳар кимга ҳам муяссар бўлавермайди, тақимга кўпроқ босувчилар бояги чавандозлар: азобланиб ўлаёзиб бўлса ҳам улоқни тақимга босгач, отга қамчи бериб эллик-олтмиш одим нарига қочиб борадиларда, яна орқадагилар тарафидан ўралиб олишадилар. Яна тортини.

Улоқ бошланганидан бирор соат вақт ўтган эди. Бирдан улоқчилар сув қуйгандек типчиб, тортини ўрнига тўп-лашиб қолдилар. Биз, отлик-яёв томошабинлар ҳам ҳаммамиз ўртага югуришдик. Мен кейинроқ борганим

утун отлик-яёв халқ ўртасини сириб олган эди. Мен чек-када қолдим. Ҳар қанча уринсам ҳам ўртага киришнинг эни бўлмаганидан кейин одамларнинг оғзига қараб турдим. Лекин улоқчилар орасидаги ҳодиса ҳаммага ҳам номаълум эди. Ҳар кимнинг юзида таажжуб ва бир-бирисидан: «Нима гап?» — деб сўрашар эди.

Бир неча дақиқадан кейин: «Қимирлатманг, қимирлатманг!» — деган товуш эшитилди, халқ яна таажжубга тушди.

— Нарн бўлинглар, ҳовв! — деб биров бақирди.

Халқ бир четлик бўлиб, йўл очди.

— Нима гап, нима гап?

— Ҳеч нарса эмас... Эсонбойни от боспти!

— Кўрқинчли эмасми?

— Йўқ, сағал.

Кишилар бир-бирларига қараб: «Фалокат — фалокат», — дейишдилар. Нарн тур-бери тур қилиб, беш-олти киши отга босириқ бўлгани ўртадан олиб чиқдилар. Кишиларнинг кўмаги остида келтириб, саданинг остига ётқиздилар.

Дарров бир киши аравага юборилди, биттаси ўзига келармикан, деб ўлукдек бўлиб ётган Эсонбойнинг юзига сув сениб кўрган эди, қимир этмади.

— Беш-олти отнинг тағида қолди-да, бечора!

— Ўнта отнинг тағида қолса ҳам ҳеч гап эмас-ку, бироқ қалтисроқ жойидан босганга ўхшайди...

— Умри боқий бўлса ҳеч гап эмас.

«Бечора бултурги ҳайшда менга ярим сўм ҳайшлик берган эди. Илоҳи яхши бўлсин», — деб кўнглимдан ўтказдим.

Арава келди. Эсонбой акани аравага ётқиздилар. Акам уч-тўртта ўртоқлари билан арава ёнида Эсонбойни кузатиб шаҳарга жўнаб кетди.

— Шўр пахта қилсин, кепак қиздириб боссин, — деб халқ чувирланиб қолди.

Улар жўнагандан кейин улоқ яна боқиланиб кетди. Мен улоқ тугагунча томоша қилиб турдим. Лекин яхши-ки энди ҳеч кимни от босмади.

Кеча мени от қоққан экап, ўрнимга киришим билан тирракдек қотиб ухлабман. Эрталаб ошим: «Тур, тур тезроқ, даданг келса нах ўлдиради!» — деб устимдан кўрпани тортиб ташлади. Мен уйқули кўзим билан: «Дадам бозор кетмадими?» — деб сўраган эдим, ошим:

— Эсонбойнинг жанозасида! — деб жавоб берди.

Менинг уйқум ўчди.

АДАБИЙ-БАДИИЙ НАШР

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ

ЖИНЛАР БАЗИМИ

Ўзбек тилида

Ҳикоялар

Муҳаррир Х. Имонбердиев
Мусавир У. Солиҳов
Саҳифаловчи муҳаррир Е. Толочко
Мусаҳҳиф Ш. Соатова

ИБ № 0540

Босмаҳонага 06.05.94 берилди. Босишга 15.06.94. рухсат этилди. Вичими 84×108¹/₄”. Босма қоғози. Юқори босма. Шартли босма табоғи 0,84. Нашриёт табоқ хисоби 0,81. Жами 50000 нусхада. Бужуртма № 456. Шартли буюқли босмада нашр ҳажми 1,26. Шартнома № 14—94. Баҳоси шартнома асосида.

Чулпон нашриёти, 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Матбуот давлат қўмитаси ҳузуридаги Тошкент китоб-журнал фабрикасида босилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1.

2-10

